

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ДОКТРИНАЛЬНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА (ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

THE DEVELOPMENT OF THE THEORY OF DOCTRINAL INTERPRETATION OF LAW (HISTORIOGRAPHICAL LITERATURE REVIEW)

Садовський М.М.,
аспірант

Класичного приватного університету

У статті розглядається розвиток теорії доктринального тлумачення права у XX–XIX ст. Проаналізовано точки зору вітчизняних та закордонних вчених щодо доктринального тлумачення права. Висвітлено особливості останніх наукових досліджень з цієї тематики.

Ключові слова: тлумачення права, доктринальне тлумачення, наукове тлумачення, суб'єкт тлумачення права, неофіційне тлумачення норм права.

В статье рассматривается развитие теории доктринального толкования права в XX–XIX вв. Анализируются точки зрения отечественных и зарубежных ученых о доктринальном толковании права. Отражены особенности последних научных исследований этой тематики.

Ключевые слова: толкование права, доктринальное толкование, научное толкование, субъект толкования, неофициальное толкование норм права.

The article discusses the development of the theory of doctrinal interpretations of the law in the XX–XIX centuries. Analyzed in terms of domestic and foreign scholars on the doctrinal interpretation of law. The features of the latest research of this subject.

Key words: interpretation of law, doctrinal interpretation, scientific interpretation, subject of interpretation, informal interpretation of the law.

Постановка проблеми. Необхідність у доктринальному тлумаченні виникає з давніх часів, коли людина стикається з текстом, зміст якого видається їй незрозумілим. Оскільки людина розглядає його як певну цінність, то природним є її намагання знайти більш освічену або досвідчену особу, яка б змогла розшифрувати зазначений текст. У свою чергу у невеликої групи осіб, до яких суспільство постійно звертається задля інтерпретації, це викликає необхідність вироблення певних способів, методів роботи з текстом, що можна опосередковано вважати витоками доктринального тлумачення.

Певні початкові елементи доктринального тлумачення існували ще в епоху варварства – тлумачення снів, гадання, ворожіння, шаманські пророкування тощо. Пізніше особливого значення набуло доктринальне тлумачення сакральних текстів, потім об'єктом доктринального тлумачення стали також літературні тексти. Проте доктринальне тлумачення саме правових норм стає предметом наукового дослідження лише у XX ст.

Стан дослідження проблеми. Окремим аспектам дослідження розвитку теорії доктринального тлумачення права присвячена кандидатська дисертація А.В. Васюк «Історія виникнення та розвитку юридичної герменевтики в Росії» (2011 р.) [1]. Проте, як зрозуміло навіть з назви роботи, авторка обмежується дослідженням розвитку тлумачення права лише на території Росії та не виділяє як окремий предмет свого дослідження доктринальне тлумачення права. Отже, проблеми розвитку теорії доктринального тлумачення права до цього часу не досліджувалися.

Таким чином, метою цієї статті є визначення особливостей розвитку теорії доктринального тлумачення права, дослідження різних наукових підходів щодо доктринального тлумачення права.

Виклад основного матеріалу. Представники юридичного позитивізму не визнавали ролі доктринального тлумачення, проте саме вони провели серйозну роботу щодо вдосконалення окремих прийомів тлумачення правових норм, зокрема логічного, граматичного та систематичного.

На думку А.В. Васюк, на початок XX століття юридичний позитивізм охоплював два основні напрямки: формально-догматичний та соціологічний [1, с. 73]. Саме в межах цих підходів у цей час здійснюються спроби вироблення загальних положень теорії тлумачення права. У межах соціологічного напрямку така спроба вчиняється видатним українським вченим-правознавцем М.А. Гредескулом (1865–1941 рр.), який до 1900 р. розробляв «вчення про здійснення права» [2]. У межах формально-догматичного напрямку – відомим польським цивілістом Є.В. Васьковським (1866–1942 рр.), який з 1901 по 1913 роки створює посібник з «тлумачення та застосування законів» [3].

Обидва вчені здійснили важливий внесок у розвиток загальної теорії тлумачення права та у теоретичні основи доктринального тлумачення зокрема.

Так, М.А. Гредескул стверджує, що кінцевою метою правової норми є її реалізація, відповідно, для здійснення права необхідний особливий інтелектуальний процес, спрямований на розпізнання змісту права. Тобто важливе значення має саме суб'єкт ін-

терпетації правових норм. Вихідним моментом тлумачення права, при такому підході, є об'єктивні елементи змісту права, які в результаті суб'єктивного перетворення із зовнішнього імперативу переходять у внутрішній регулятор індивідуальної поведінки. М.А. Гредескул пише: «Тут має відбутися певна метаморфоза, певне перетворення – і ця метаморфоза може відбутися лише завдяки розуму та розумовій діяльності» [2, с. 86]. Хоча поняття «доктринальне тлумачення» М.А. Гредескулом не використовується, вчений визнає важливу роль у процесі розуміння права рівня правосвідомості індивіда. Суддя та злочинець, вчений-правознавець та юрист-практик мають різний рівень правосвідомості і, відповідно, по-різному інтерпретують ті ж самі тексти (закони, окремі факти, матеріали кримінальних та цивільних справ тощо) [4, с. 200].

Вчення Є.В. Васьковського можна назвати спеціальною розробкою раціонального наукового рівня методології, в межах якого тлумачення права є пріоритетним напрямком юридичної думки. Спираючись на роботи німецьких дослідників, Є.В. Васьковський робить спробу провести класифікацію видів тлумачення, виділяє окремі елементи, які в цілому відповідають сучасній теорії тлумачення. Що ж стосується тлумачення доктринального, то Є.В. Васьковський зазначає: «За відсутності обов'язкового роз'яснення юристу доводиться самостійно займатися дослідженням змісту норми, надавши її тлумаченню, яке, на відміну від легального, називається науковим (доктринальним) або судовим (виділено авт. – М.С.), тому що його застосовують юристи-теоретики при вивченні права та судові установи при вирішенні справи» [3, с. 30]. Хоча вчений не намагається в подальшому розмежувати наукове (доктринальне) та судове тлумачення, головним здобутком Є.В. Васьковського є чітке їх відмежування від тлумачення легального, тобто «формально-обов'язкового».

Розвиток теорії тлумачення у XX ст. безпосередньо пов'язаний з розвитком «філософської герменевтики» та ім'ям її засновника Г.Г. Гадамера (1900–2002 рр.), який особливий акцент робить на сприйнятті особистістю. У своїй фундаментальній праці «Істина і метод» він заперечує пошук раціональної об'єктивності та називає її «забобоном». Він вважав, що упередження в процесі тлумачення не лише неминучі, але й необхідні для розуміння. Стверджуючи про постійну присутність суб'єктивного елементу, Г.Г. Гадамер, разом з тим, застерігає від вільного тлумачення. Хоча тлумачення ґрунтується на упередженнях, читач не повинен на власний розсуд наділяти текст своїми ідеями. Г.Г. Гадамер зазначає: «Правильне тлумачення не має нічого спільного з довільними фантазіями та непередбачуваністю людського мислення» [5, с. 81].

Разом з тим, на території України у другому десятиріччі XX ст. спостерігається втрата інтересу до досліджень, присвячених проблемам тлумачення взагалі, та доктринального тлумачення зокрема. Це, передусім, зумовлено соціально-економічними перетвореннями, що відбувалися в СРСР, подальши-

ми змінами законодавства та формуванням «нової правової ідеології». У зв'язку з тим, що радянське правознавство стало прямим відображенням комуністичних поглядів, що відповідають марксистським постулатам, період з 1917 по 1950-ті рр. характеризується значною втратою інтересу до питань тлумачення та інтерпретації правового тексту.

Лише у 50–60-ті рр. XX ст. починають з'являтися роботи, присвячені окремим питанням розуміння та тлумачення правових текстів. Першою (і довгий час єдиною) науковою статтею, присвяченою доктринальному тлумаченню, була стаття В.В. Лазарева «Про роль доктринального тлумачення», надрукована у журналі «Радянська юстиція» у 1969 році. Вчений визначає доктринальне тлумачення як «наукове роз'яснення правових актів, значення та цілей правових норм, яке надається у результаті творчих пошуків, наукового аналізу права» [6, с. 4].

Слід визнати, що поняття «доктринальне тлумачення права» використовувалося в радянській юридичній науці і до цього, зокрема А.С. Піголкіним у кандидатській дисертації «Норми радянського права та їх тлумачення» (1962 р.) та монографії «Тлумачення нормативних актів в СРСР» [7], а також О.С. Шляпочниковим у праці «Тлумачення кримінального закону (1960 р.)» [8]. Інші дослідники не виокремлювали доктринальне тлумачення як окремих вид, називаючи лише офіційне та неофіційне тлумачення. Зокрема, відомий вітчизняний вчений П.О. Недбайло стверджував, що «доктринальне (наукове) тлумачення не може розглядатися як вид тлумачення поряд із легальним (офіційним), тому що останнє також спирається на наукові дані» [9, с. 345–345].

Більшість радянських вчених справедливо зазначали, що ефективність використання способів та прийомів тлумачення в якості інструментів пізнання права залежить від особливостей підготовки суб'єкта тлумачення. Так, у 1964 році С.С. Алексєєв пише: «Тлумачення тим ефективніше та «непомітніше», чим вищою є юридична підготовка таких осіб» [10, с. 181]. З ним погоджувався О.Ф. Черданцев: «Кваліфіковані юристи легко «схоплюють» абстрактний зміст норм права та стосовно конкретних ситуацій без особливих зусиль. Проте слід відмітити, що таке «згорнуте», «бездоказове», на перший погляд, розуміння норми права має у своєму підґрунті досвід минулого індивідуального тлумачення та досвід тлумачення інших суб'єктів» [11, с. 14].

У цілому ж можна стверджувати, що, незважаючи на відсутність монографічних досліджень проблем, пов'язаних з доктринальним тлумаченням норм права, у 60-х рр. XX ст. термін «доктринальне тлумачення» остаточно увійшов у юридичну науку та практику у тому вигляді, в якому залишається майже незмінним і до сьогодні.

Так, у 1965 році у підручнику «Теорія держави та права» (за редакцією А.К. Стальгевича) зазначалося: «Специфічним різновидом неофіційного тлумачення є доктринальне (наукове) тлумачення, що дається представниками науки (вченими, викладачами, авторами підручників та коментарів тощо) в усній

та письмовій формі і не є юридично обов'язковим» [12, с. 257]. У тому ж 1965 р. інший колектив авторів підручника з Теорії держави та права під керівництвом К.А. Мокічева визначав: «Тлумачення, що надається вченими, часто називають доктринальним (від слова «доктрина»). Проте ця назва може бути застосована також до тлумачення правових актів громадськими діячами, практичними працівниками, якщо воно спирається на ці науки, науково аргументується, становить науковий інтерес» [13, с. 462].

У 1972 р. у підручнику «Теорія держави та права» (за редакцією А.І. Денисова) більше уваги було приділено значенню доктринального тлумачення: «За доктринальним тлумаченням не стоїть сила державного примусу. Його значення не у формальній обов'язковості, а в переконливості, в силі авторитету тих осіб та організацій, які виробляють це тлумачення. Будучи тісно пов'язаним з практикою, воно покликане освітлювати їй шлях, покращувати якість застосування права, створювати дієвий вплив на правосвідомість посадових осіб та всіх громадян соціалістичних держав» [14, с. 443].

Проте загальне уявлення про доктринальне тлумачення не змінилося, обмежуючись лише загальною характеристикою у підручниках з Теорії держави та права. Можемо порівняти визначення з підручників 80-х рр.: «Доктринальне тлумачення, тобто тлумачення нормативних актів науково радянського права (спеціальними науково-дослідними установами, вченими або їх групами)» [15, с. 209]; 90-х рр.: «Доктринальне тлумачення здійснюється спеціальними науково-дослідними інститутами, вченими або їх групами в статтях, науковій літературі, в коментарях, при юридичній експертизі законопроектів тощо» [16, с. 304]; та навіть початку XIX ст.: «доктринальне тлумачення – це тлумачення, що дається в науково-практичних коментарях до законодавства, в працях вчених-юристів» [18, с. 119].

Серед сучасних монографічних досліджень, що стосуються окремих питань доктринального тлумачення норм права, слід визначити такі дисертаційні робо-

ти. Перш за все, дисертація В.С. Маленти «Неофіційне тлумачення норм права» (2010 р.) [18], яка присвячена загальнотеоретичній характеристиці неофіційного тлумачення норм права як правового явища. Проте доктринальне тлумачення розглядається у цій роботі як один з різновидів (поряд зі спеціально-юридичним та офіційним) компетентного тлумачення норм права. Безпосередньо доктринальному тлумаченню в роботі В.С. Маленти не присвячено жодного підрозділу.

Іншою роботою, яка заслуговує на увагу, є дисертаційна робота Л.І. Чулінди «Юридично-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів» (2003 р.) [19]. У ній досить вдало з'ясовано вплив доктринального тлумачення на практику застосування правових норм, окрім того, обґрунтовано правила юридично-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів із залученням здобутків юридичної й лінгвістичної наук. Також слід відзначити роботу Ю.Л. Власова «Проблеми тлумачення норм права» (2000 р.) [20], де здійсненна спроба комплексно дослідити питання тлумачення норм права. Проте значна частина роботи присвячена офіційному тлумаченню, неофіційне ж тлумачення в цілому та доктринальне зокрема розглядаються лише в окремих аспектах. Певною мірою доктринального тлумачення стосується дисертаційна робота З.М. Юдіна «Тлумачення договору» (2004 р.) [21], в якій значна увага приділена дослідженню питань взаємозв'язку та взаємообумовленості тлумачення права і праворозуміння, виділення різновидів тлумачення права та організаційних форм інтерпретаційної діяльності у правовій сфері тощо. Особливістю всіх зазначених робіт є дослідження доктринального тлумачення норм права виключно з позиції його диференціації.

Отже можна зробити висновок, що дослідження теоретико-методологічних та правових засад доктринального тлумачення до цього часу у вітчизняній науці не проводилися, тобто назріла необхідність у комплексному дослідженні теоретико-правових засад доктринального тлумачення норм права в контексті новітніх досягнень юридичної та інших наук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васюк А.В. История возникновения и развития юридической герменевтики в России : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А.В. Васюк. – М., 2011. – 215 с.
2. Гредескул Н.А. К учению об осуществлении права. Интеллектуальный процесс, требующийся для осуществления права / Н.А. Гредескул. – 1-е изд. – Х. : Тип. А. Дарре, 1900. – 235 с.
3. Васьковский Е.В. Руководство к толкованию и применению законов. Для начинающих юристов / Е.В. Васьковский. – М. : Юрид. бюро «Городец», 1997. – 126 с.
4. Васюк А.В. Герменевтическая проблематика юридических текстов в трудах советских ученых / А.В. Васюк // Вестник Владимирского юридического института. – 2010. – № 4. – С. 196–202.
5. Гадамер Х.-Г. Истина и метод : Основы философской герменевтики ; пер. с нем. / общ. ред. и вступ. ст. Б.Н. Бессонова. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
6. Лазарев В.В. О роли доктринального толкования / В.В. Лазарев // Советская юстиция. – 1969. – С. 4–5.
7. Пиголкин А.С. Толкование нормативных актов в СССР / А.С. Пиголкин. – М., 1962. – 166 с.
8. Шляпочников А.С. Толкование уголовного закона / А.С. Шляпочников. – М., 1960. – 240 с.
9. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм / П.Е. Недбайло. – М., 1960. – 511 с.
10. Алексеев С.С. Общая теория социалистического права : [курс лекций] / С.С. Алексеев. – Свердловск, 1964. – 226 с.
11. Черданцев А.Ф. Вопросы толкования советского права / А.Ф. Черданцев. – Свердловск, 1972. – 192 с.
12. Теория государства и права : [учеб.-метод. пособие] / под ред. А.К. Стальгевича. – М., 1965. – 302 с.
13. Теория государства и права : [учебник] / под ред. К.А. Мокічева. – М., 1965. – 519 с.
14. Теория государства и права : [учебник для вузов] / под ред. А.И. Денисова. – М., 1972. – 531 с.
15. Основы теории государства и права : [учебник для юридических вузов] / А.С. Пиголкин. – М., 1982. – 542 с.
16. Морозова Л.А. Теория государства и права / Л.А. Морозова. – М. : Юристъ, 2002. – 414 с.

17. Загальна теорія держави і права / за ред. проф. М.Ф. Цвіка, доц. В.Д. Ткаченка, проф. О.В. Петришина]. – Х. : Право, 2002. – 482 с.
18. Малента В.С. Неофіційне тлумачення норм права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.С. Малента. – К., 2010. – 212 с.
19. Чулінда Л.І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Л.І. Чулінда. – К., 2003. – 228 с.
20. Власов Ю.Л. Проблеми тлумачення норм права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Ю.Л. Власов. – К., 2000. – 202 с.
21. Юдін З.М. Тлумачення договору : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / З.М. Юдін. – О., 2004. – 193 с.